

L'assagador de la Cova Roja de Benassal (1555-1905) Pere-Enric Barreda

Universitat de Barcelona
barreda@ub.edu

RESUM

DESCRIVIM EL RECORREGUT D'AQUEST ASSAGADOR, ENTRE LA RAMBLA CARBONERA I EL CAMÍ DE BENASSAL A ÀRES, APORTEM FONTS HISTÒRIQUES REFERIDES AL MATEIX ENTRE ELS ANYS 1555 I 1905, I EN REPRESENTEM EL TRAÇAT SOBRE GOOGLE MAPS.

RESUMEN

DESCRIBIMOS EL RECORRIDO DE ESTE CORDEL, ENTRE LA RAMBLA CARBONERA Y EL CAMINO DE BENASSAL A ÀRES, APORTAMOS FUENTES HISTÓRICAS REFERIDAS AL MISMO ENTRE LOS AÑOS 1555 Y 1905, Y REPRESENTAMOS SU TRAZADO SOBRE GOOGLE MAPS.

ABSTRACT

WE DESCRIBE THE COURSE OF THIS CATTLE OWNER, BETWEEN THE RAMBLA CARBONERA AND THE WAY FROM BENASSAL TO ÀRES, WE PROVIDE HISTORICAL SOURCES REFERRING TO HIM BETWEEN THE YEARS 1555 AND 1905, AND WE REPRESENT HIS ROUTE ON GOOGLE MAPS.

A la postguerra, quan algú al Manyà preguntava pel comú, li dien: «De les sorts a la Cova, amunt i avall, tot és comú». No és que tot ho fóra, sinó que al peu d'aquell tall de roca hi ha també l'assagador que uneix per la via més directa el camí entre Benassal i Ares, i la rambla Carbonera. Fa uns anys algú en va voler canviar el recorregut, amb un traçat impossible, altres han aprofitat per passar sense permís per finques particulars. Esperem que la reunió de propietaris colindants del passat 24 de juliol de 2013 resolga aquell absurd. Aquest treball n'és una contribució.

Pocs pobles deuen tindre la sort de tenir enregistrades des de meitat segle XVI, i amb una periodicitat gairebé generacional, les delimitacions detallades dels passos per al bestiar. Alguns, si ho van fer, van perdre els documents, uns per incúria, però en bona part al desastre d'agost i setembre de 1936. La Setena de Culla es va preocupar d'escriure'ls, i a més a la Casa de la Vila de Culla s'ha guardat amb cura esta documentació. Estudiada i catalogada en bona part per mossèn Jesús Miralles a començaments de la dècada de 1980, i divulgada des d'aquestes pàgines l'any 1985, es va classificar de nou per l'equip format per Carles Rabassa, Modest Barrera i Luis Miguel Pérez, que en publicaren resultats el 1990. La secció XXII és l'arxiu de la Setena, i en l'apartat 2.5 hi ha les visures, concretament les que apareix el terme de Benassal i en concret l'assagador de la Cova Roja, que ens interessien:

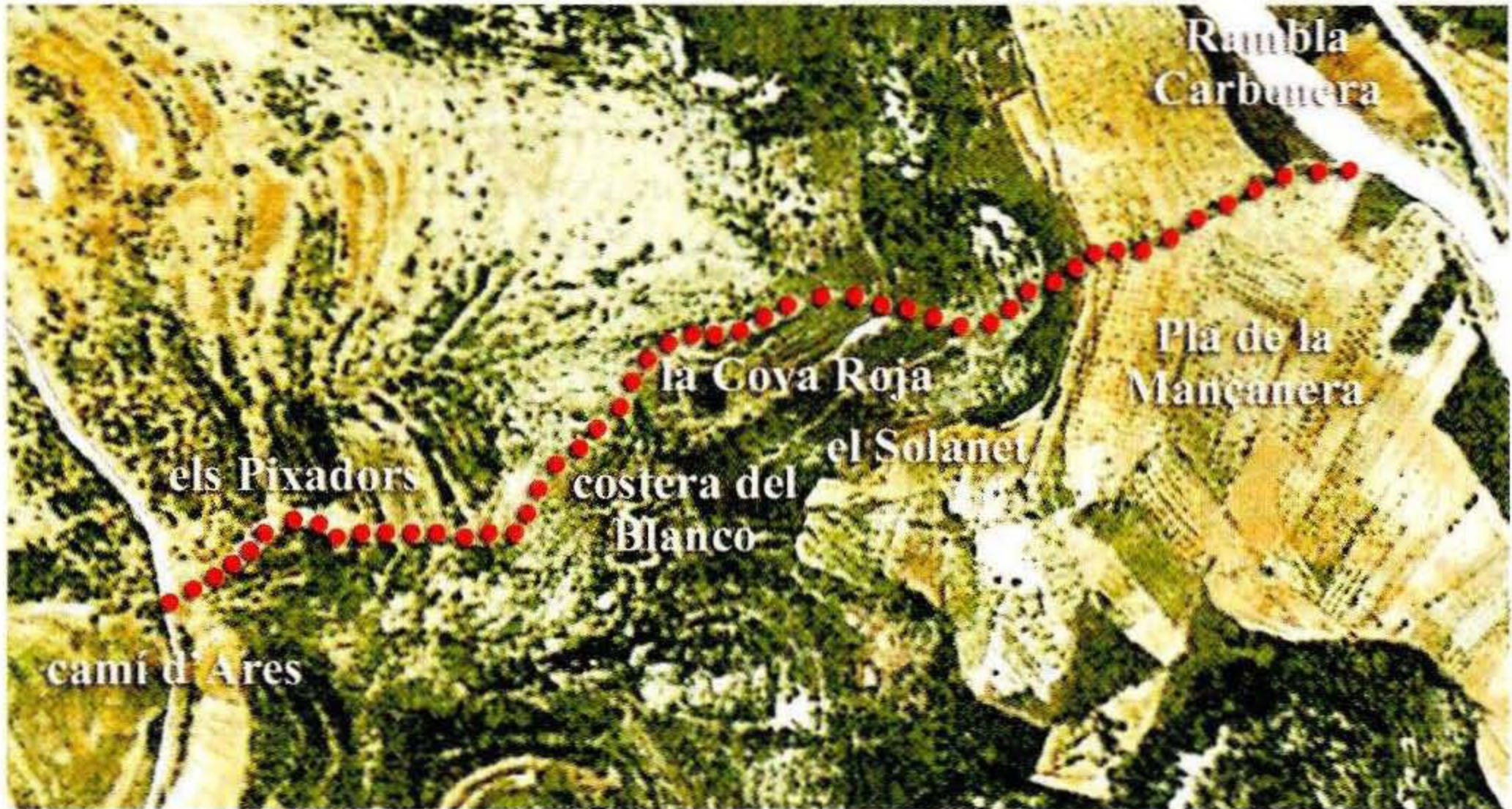
- Visura de 15 de febrer de 1555 - AMC, VI-14, f. 5-6;
- Visura de 12 de gener de 1583 - AMC, V-1, f. 16-16v;
- Visura de 16 de maig de 1597 - AMC, VI-15, f. 65v-69v;
- Visura de 30 de maig de 1615 - AMC, V-8, f. 101-102;
- Visura de 17 de maig de 1634 - AMC, V-8, f. 174v-176;
- Visura de 27 de maig de 1658 - AMC, V-4, f. 22v-23v (i còpia amb esmenes al VI-3);
- Visura d'11 de maig de 1687 - AMC, V-9, f. 38v-40v; i
- Visura de 21 de maig de 1715 - AMC, V-10, 58v-61v.

A banda, a l'Arxiu Municipal de Benassal se'n conserven tres: la de 1761, encara feta pels representants de la Setena, i les de 1902 i 1905, ja de caràcter municipal:

- Visura de 4 de novembre de 1761 - AMB, s/n, 13v-21v;
- Visura de 17 de setembre de 1902 - AMB, s/n, f. 7-10; i
- Visura de 22 de març de 1905 - AMB, s/n, f. 85.

En totes elles apareixen dos elements: el camí d'herbatge i la mallada.

1) el camí d'herbatge (de la rambla Carbonera a la cova Roja), que ix del pla de Vilar de Canes, i munta rambla amunt i puja al pla de la Mançanera pel cap d'un terrer, segueix vers la barraqueta, per un morralet, per la punta del bancal

Traçat sobre Google Earth del recorregut, amb les coordenades: Rambla Carbonera 40° 24.238', 0° 7.456'; la Cova Roja 40° 24.138', 0° 7.990'; costera del Blanco 40° 24.055', 0° 8.092'; els Pixadors 40° 24.013', 0° 8.291' i camí d'Ares 40° 23.985', 0° 8.353'

del Centeno, per la malladeta i el morralet, entra a heretat de Verola, al sol de la costa, vers la cova Roja, puja a la clapissa dalt del collet, pel bancal de la cova, deixa a l'esquerra el camí d'herbatge de la cova i l'àmbit de la mallada de dita cova, i va a la dreta fins al cap del bancal de la cova, i de la dita cova té l'eixida el camí d'herbatge per un pujador a dalt al pla pel primer barranquet amunt, i és comú de herbatge per damunt de les roques de la cova, segons la visura de 1761, modificada per la de 1902.

2) la mallada (de la Cova Roja), és tot el racó, i damunt de les roques de la cova (d'on eixia un camí vora el terme d'Ares, cap al camí de Benassal a Ares).

DOCUMENTS

1. Visura de 15 de febrer de 1555 - AMC, VI-14, f. 5-6

E de dita vila de Benaçal tornaren a la rambla Carbonera e regonegueren un camí d'herbatge, lo qual ve del pla de Vilar de Canes, e puja rambla rambla amunt e hix dret al pla de Mançanera, y entra per lo cantó dels mallols y lo terrer de la rambla, e puja en lo dit pla, e de allí puja a la cova Roga, e de la cova travesa al riu dels Albes. E quant foren a l'entrant de dit pla /5v/ trobaren dos fites velles, la una a la una part del camí, e l'altra a l'altra part, e seguint dit camí lo pla de la Mançanera amunt, a la part damunt de un gran cantal envés la rambla trobaren una fita

vella, y a·l altra part és bovalar y terra erma, e no n·i posaren, e seguint dit camí quant foren en la falda del morral a la part damunt endret de hun tormo gros trobaren una fita vella, y a·l altra part com fos terra erma no n·i posaren, e pugant més amunt ne trobaren dos, la una al tenor de l·altra, e seguint dit camí prop la baraqueta d·en Mingot, ara d·en Jeroni Miralles envés la costera ne trobaren una, y al tenor de aquella ne trobaren altra, e més avant ne trobaren dos, la una al tenor de·l altra, e més avant pasada la Talaya entrant en los percurats del dit Miralles trobaren dos fites velles, la una al tenor de·l altra, e pasa dit camí per mig de uns ban/6/quals trobaren una fita vella a la part devés la rambla Carbonera, y a·l altra part en la terra del dit Miralles en sol de un banqual ne posaren altra nova, e més avant al cap dels sobredits banquals la via de la roca Roja al sol dels morralets trobaren dos fites velles, la una al tenor de·l altra, e més amunt a la calçada ans de arribar a·l antuixà de la cova Roga trobaren altres dos fites velles.

Cova Roga

E de allí pugaren a la cova Roga, mallada d·erbatge, la qual trobaren qu'estava ab son bon antuixà sens mida alguna. E seguint dit camí, pasada dita cova, dalt en la lloma en cap dels banquals dels hereus d·en Pere Fabregat trobaren una fita vella a la part de Benaçal, e a·l altra part resta tot per antuixà fins al terme de Ares...

2. Visura de 12 de gener de 1583 - AMC, V-1, f. 16-16v (tinta passada)

En après a XII dies del mes de janer any M D LXXX III, los sobredits misatgers ixqueren de la present vila de Benaçal y anaren a la rambla Carbonera y regonegueren un camí de herbatge que ix del pla de Vilar de Canes, e puja rambla rambla amunt e ix dret al pla de la Mançanera, y entra per los mollons y terrer de la rambla, e puja e puja dit camí a la cova Roja, en lo qual camí al cap del terrer junt al dit camí trobaren una fita vella, y al tenor de aquella més avant ne trobaren altra, y entre les dos ne posaren una de nova, per ço que en Blay Miralles se·n entrava en lo camí, e seguint més avant trobaren altra fita vella, e seguint dit camí junt a un cantal gros trobaren una fita a la part baixa, e seguint dit camí endret del morral posaren una fita nova a la part baixa, e seguint dit camí ans de arribar a la barraqua d·en Mingot trobaren dos fites velles, una endret de·l altra, e seguien dit camí e esent passada dita barraqua d·en Mingot trobaren dos fites velles, e seguint dit camí ... ribàs a part baixa trobaren una fita vella, y seguint davant endret de la Talaya trobaren una fita al tenor de aquella, e seguint dit camí trobaren una fita vella ans d·aplegar al bancal dit del centeno, e seguint dit camí a la part de ... trobaren una fita vella, y més avant seguint dit camí trobaren dos fites velles, una al tenor de·l altra, e seguint dit camí trobaren una fita a la part baixa, y al tenor de aquella ne posaren una nova, la qual faltava allí conforme la visura y regonexença passada, e més avant a·l entrant de la heretat de ... Garcia trobaren

una fita y endret de aquella en la heretat d'en Blay Miralles ne trobaren altra, y al sol de la costera seguint a la cova Roja trobaren dos fites, una endret de l'altra, y pujant envés la cova Roja a la punta de un bancal blanch /16v/ trobaren una fita, y pujant envés la cova al cap de un ribàs trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo camí que puja a la Cova, y la contrafita designa lo antuxà de la dita cova, y endret en la heretat d'en Pere Babot trobaren una fita vella, y ... davant la cova a més de un tir de pedra trobaren una fita vella junt a un cantal gros.

Cova Roja

E regonexent lo sobredit camí los dits missatgers miraren e regonegueren la Cova Roja, mallada d'erbatge, la qual trobaren ab son bon espay y sufficientment tractada sens dany algun.

E seguint dit camí, pujada la dita cova Roja...

3. Visura de 16 de maig de 1597 - AMC, VI-15, f. 65v-69v

Postea vero, sub die decimo sexto mensis maii dicti anni [M D LXXXVII], los dits prohòmens y misatgers, excepto que per la vila de Culla anava Jaume Pitarch, per la Torre d'en Besola Nadal Salvador, los quals juraren en mà y poder de Domingo Nabàs, /66/ jurat en cap de la vila de Benaçal, a nostre senyor Déu, etc. aver-se bé etc. ixqueren de la present vila de Benaçal ensemps ab mi, dit scrivà, y anaren rambla Carbonera amunt y regonegueren un camí de herbatge lo qual ix del pla de Vilar de Canes, e puja rambla amunt, ix dret al pla de la Mançanera y entra per los mollons y terers de la rambla, e puja dit camí a la cova Roja, en lo qual camí al cap del terrer junt al dit camí trobaren dos fites velles, una al thenor de l'altra, y a la part de Blay Miralles ne trobaren altra de fita vella, e seguint dit camí trobaren altra fita vella. E seguint dit camí trobaren altra fita vella /66v/ junt a un cantal gros a la part bayxa, e seguint dit camí endret del morral trobaren dos fites velles, la una a la part alta envés lo morral y bovalar, y l'altra envés la part bayxa, endret de l'altra en la heretat de Blay Miralles. E més avant seguint dit camí trobaren dos fites velles, la una en dret de l'altra, la una a mà dreta y la altra a mà esquerra, ans de plegar a la barraqueta d'en Mengot. E seguint dit camí avant, passada dita barraqueta d'en Mengot trobaren dos fites velles, la una endret de l'altra a part mà dreta y a part mà esquerra. E seguint dit camí a part bayxa junt a un cantal /67/ posaren una fita nova y al thenor de aquella a part de damunt ne trobaren una vella, e més avant seguint dit camí junt a unes roquetes a la punta del bancal ne trobaren altra fita vella, y la part bayxa ab volent de Blay Miralles posaren una fita nova, com fos allí present, y examplaren dit camí per ço que era stret, y seguint dit camí trobaren una fita vella ans de arribar al banqual dit del centeno, y seguint dit camí a la punta del banqual del centeno trobaren una fita vella. E més avant, en mig del bancal del centeno trobaren altra fita vella. E més avant, seguint dit camí,

trobaren dos fites /67v/ velles, una endret de l'altra. E seguint dit camí a la part bayxa trobaren una fita vella, y en mig de les dos velles ne posaren una nova per so que Blay Miralles llaurave en lo camí de herbatge, y li fonch fet franch lo frau perquè donà una llastra y bancalets a·l asagador en la part de damunt, conforme a la visura passada avien posat una fita nova, y ab confessió del dit Miralles que la n'avie arrencada ne posaren una altra nova y li fonch acusat frau per ço que deya que la·n avia arrencada ab llicència del jurat de Benaçal, y fonch·ne llevada una vella perquè per lo sdevenidor no causàs per/68/juhí a dit assagador. E més avant en lo banqual de dit Blay Miralles posaren una fita nova, e més avant entrant en la heretat de la viuda na Garcia trobaren una fita vella, y endret de aquella en la heretat de Blay Miralles ne trobaren altra, y al sol de la costa, seguint dit camí devés la cova Roja, paregué a dits prohòmens que lo assagador era molt stret, ficaren una fita nova gran al cap de un banqual de Blay Miralles, y a la altra part en la heretat de Pere Babot, a quaranta passes una de·l altra ne posaren altra de fita nova en presència de dit Pere Babot y Blay Miralles y ab /68v/ voluntat de aquells. E a la part de la heretat del dit Blay Miralles en una llastra ans de aplegar a la fita gran del sol de la costa ne posaren altra de fita nova, y pujant envés la cova Roja a la punta de un banqual blanch trobaren una fita vella. E pujant a mà squerra envés la cova al cap de un ribàs trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo camí que puja a la cova, y la contrafita designa lo antuxà de dita cova, y en aquell endret en la heretat de Pere Babot trobaren una fita vella, y més avant junt a una roqueta posaren una fita nova, desigant que de la roqueta en amunt, com fes rela/69/ció dit Pere Babot que en dies passats li feren qüestió de la roqueta en amunt és terra de herbatge, y davall la cova a més de un tir de pedra trobaren una fita vella junt a un cantal gros.

Cova Roja.

E regoneyxent lo sobredit camí los dits misatgers miraren y regonegueren la cova Roja, mallada de herbatge, en la qual trobaren un corral, y aquell derrocaren, y la mallada maltractada, y prearen en huyt carrasques, ço és en sis mal esmochades y dos asoquades a tala de un any, dotze sous /69v/ a persones (smena XII sous, pena I sou).

E seguint dit camí, pujada la dita cova Roja, damunt la cova al cap del bancal trobaren una fita y contrafita, designant la fita lo camí de herbatge, y la contrafita un camí de consell...

4. Visura de 30 de maig de 1615 - AMC, V-8, f. 101-102

Postea vero, die XXX mensis maii, anno Domini M DC XV, los dits proms e misatgers, excepto per la vila de Benaçal anava Jaume Joan, juraren en mà e poder de Pere Riello, jurat de dita vila, a nostre senyor Déu, etc. haver·se bé etc. protestant lo síndich de Culla, e ixqueren de la predita vila de Benaçal ensemps ab mi, dit notari

scrivà, y anaren rambla Carbonera amunt y regonegueren un camí de herbatge lo qual ix del pla de Vilar de Canes e puja rambla amunt e ix al pla de la Mançanera y entra per los mollons y terrés de la rambla, e puja dit camí a la cova Roja, en lo qual camí al cap del terrer junt al dit camí trobaren a mà esquerra una fita, y a la altra part no n·i trobaren y n·i posaren una, e seguint dit camí trobaren a mà dreta una fita junt a un cantal, e seguint dit camí en dret de la punta del morral trobaren dos fites, una a la part alta y altra a la part baixa, e més avant seguint dit camí trobaren dos fites, la una endret de·l altra, la una endret de la altra a mà esquerra, y la altra a mà dreta, e seguint dit camí ans de aplegar a la barraqueta trobaren dos fites, la una al thenor de la altra, y passada la barraqueta ne trobaren altres dos, la una també al thenor de la altra, e seguint dit camí a la part baixa junt a un cantal trobaren una fita y al thenor de aquella ne posaren altra, e més avant junt a unes roquetes a la punta de un bancal ne trobaren una, y al thenor de aquella ne trobaren altra, y més avant al bancal del centeno ne trobaren una, y al thenor de aquella ne trobaren altra, y més avant en mig del bancal junt a una carrasca ne trobaren altra a mà dreta, y a la part altra ne trobaren altra, y més avant al cap del bancal ne trobaren altra, y a la part alta ne trobaren altra, e més avant en lo bancal de Blay Miralles trobaren una fita, e més avant entrant en la heretat de Berthomeu Garcia de·n Oller trobaren una fita vella, y en la heretat del dit Miralles ne trobaren altra, y al sol de la costa, seguint dit camí devés la cova Roja, trobaren una fita gran al cap de un bancal de Blay Miralles, y a la part del dit Garcia a XXXX passes una de·l altra ne trobaren altra, e pujant a mà esquerra envés la cova al cap de un ribàs trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo camí que puja a la cova, y la contrafita designa lo antuxà de dita cova, y en aquell endret en la heretat del dit Garcia, y més avant junt a una roqueta trobaren una fita designant que de la roqueta en amunt és de herbatje, y per ço més avant consecutivament ne posaren altra, designant dret al terme de Ares com sia de herbatje, y davall la cova a més de un tir de pedra junt a un cantal gros ne trobaren altre.

Cova Roja.

E regonexent lo sobredit camí los dits misatgers miraren y regonegueren la cova Roja, mallada de herbatje, en la qual trobaren un corral, lo qual derrocaren, y prearen en les carrasques a mal esmochat tala nova, VI sous VI.

E proseguint dit camí, pujada la dita cova Roja al cap del bancal trobaren una fita y contrafita, designant la fita camí de herbatge, y la contrafita lo camí de concell...

5. Visura de 17 de maig de 1634 - AMC, V-8, f. 174v-176

Postea vero, die intitulato X VII mensis maii, anno Domini M DC XXXX IIII, los dits prohòmens y mensatgers ixqueren de la present vila de Benaçal encemps ab

mi, dit notari y scrivà, y anaren a la rambla Carbonera y regonegueren un camí de herbatge, lo qual ix del pla de Vilar de Canes e puja rambla amunt e ix al pla de la Mançanera y entra per los mollons y terrers de la rambla, y puja dit camí a la cova Roja, en lo qual camí al cap del terrer junt al dit camí trobaren dos fites, la una a la part de mà dreta, y la altra a la mà /175/ esquerre, y seguint dit camí trobaren a la mà dreta una fita junt a un cantal, e seguint dit camí en dret de la punta del morral trobaren una fita a la mà dreta, i com la visita de l any 1615 diga que a la mà esquerra y havia fita y al present no s-i troba, per ço n-i clavaren una nova. E més avant seguint dit camí al costat de un cantal gros a la mà dreta del camí trobaren una fita vella, e més avant an tenor de aquella a la mà dreta ne posaren una nova, e més avant seguit dit camí trobaren dos fites, la una en dret de l altra a mà esquerra y a mà dreta. E proseguint dit camí en ans de aplegar a la barraqueta trobaren dos fites, la una en dret de la altra, e passada la barraqueta trobaren altres dos fites prop de una antigor de paret, la una també al tenor de la altra, e més avant junt a unes roquetes a la punta de un bancal trobaren una fita y al tenor de aquella altra. E seguint dit camí passat lo morralet d'en Molés a la vora de un bancal prop de dos carrasques trobaren una fita, e més avant en la punta de un bancal dit del centeno en una matolla de carrasques trobaren una fita, y entrant lo bancal del centeno avant trobaren dos fites, la una deçà y la altra dellà del camí, e més avant junt a una carrasca trobaren dos fites a la mà dreta, y a la mà esquerra una, y anant lo bancal avant trobaren una fita a la mà dreta y poch més avant a la mà esquerra ne trobaren altra, y entrant en la heretat dels hereus de Berthomeu Garcia de Ares trobaren a la mà esquerra en la heretat de Gerony Miralles una fita, y a la mà dreta en la heretat de dits hereus ne clavaren altra, y al sol de la costa, seguint dit camí devés la cova Roja, troba/175v/ren una fita gran al cap de un bancal de Gerony Miralles, y a la part de dit Garcia a quoranta passes poch més o menys una de altra ne trobaren altra, e pujada la clapissa y estant alt en lo collet y bancal de la cova a mà esquerre envers dita cova al cap de un ribàs trobaren una fita y de allí cosa de XX passes en lo cap de altra riba trobaren altra fita, y essent més amunt en lo cap de altra riba trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo camí que puja a la cova, y la contrafita designa lo antuixà de dita cova, y en aquell endret en la heretat dels hereus de dit Garcia al cap del bancal de la cova trobaren una fita vella, e més amunt en lo altre bancal trobaren altra fita vella, y més amunt al calç de la roqueta a la part davall trobaren una fita antiga y damunt la roqueta cosa de sis passes poch més o menys trobaren una fita vella designant dret al terme de Ares. E com la visura feta en lo any 1615 diga que de la roqueta amunt és de herbatge, y que dita última fita designa dret al terme de Ares, com sia de herbatge, y los hereus de Berthomeu Garcia de la Muntalbana llaurassen bancals y part de aquells estiguen sembrats, per ço cosa de XV pases poch més o menys de la partició dels térmens de Ares y Benaçal en lo cap de una riba posaren una gran fita, y a quinze passes

feren a la part damunt en una roqueta una creu + y així ascentaren a dits hereus de Berthomeu Garcia la pena conforme capítols. E davall la cova, a més de un tir de pedra junt a un cantal gros trobaren una fita.

Cova Roja.

E proseguint dit camí, pujada la dita cova Roja, al cap /176/ del bancal trobaren una fita y contrafita, designant la fita camí de herbatge y la contrafita lo camí de concell a quatre passes de un claperet entre dos carrasques...

6. Visura de 27 de maig de 1658 - AMC, V-4, f. 22v-23v (i còpia amb esmenes al VI-3)

Postea vero, die intitulato XX VIII mensis maii, anno Domini M DC L VIII, los dits prohòmens y mensagers ixqueren de la vila de Benasal ha hon feren nit ab mi, dit notari, y anaren a la /23/ rambla Carbonera y regonegueren un camí de herbatge lo qual ix del pla de Vilar de Canes e puxa rambla amunt e puxa al pla de la Mansanera e ix de dita rambla al mateix pla de la Mansanera y puxa a la cova Roja, en lo qual camí al cap del terrer a la eixida de la rambla trobaren dos fites velles, una a cada mà, y seguint dit camí trobaren a la mà dreta altra fita vella junt a un cantal, e més havant endret del puntal eo de un morral trobaren altra fita a la mà dreta, y a la mà esquerra altra. Y més avant seguint dit camí al costat de un cantal gros a la mà dreta trobaren una fita, y més avant a la mateixa mà en trobaren altra, e més havant seguint dit camí trobaren dos fites, una a cada mà. E proseguint dit camí en ans de aplegar a la barraqueta trobaren dos fites, la una en dret de la altra, e pasada la barraqueta trobaren altres dos fites, la una en dret de l'altra, les quals renovaren junt a un antigor de paret, e més havant junt a unes roquetes a la punta de un bancal a man dreta trobaren una fita y a mà esquerra en lo endret ne posaren una nova, y seguint dit camí en lo endret de un morralet a la vora de un bancal posaren una fita nova per no trobar la vella, e més havant en la punta de un bancal dit del senteno trobaren una fita vella, y entrant lo bancal del senteno avant a la mà esquerra trobaren una fita, y al thenor de aquella en la vora de dit bancal ne posaren una nova, e més havant junt a una carrasca trobaren dos fites a la mà dreta, y a la mà esquerra una, y a la girada del camí posaren una contrafita a cada mà, y travesant dit bancal havant trobaren una fita vella a la mà dreta y poch més havant a mà esquerra en trobaren altra, y entrant en la heretat de Pere Pau Garcia de Ares trobaren a mà dreta una fita y mà esquerra altra, y al sol de la costa, seguint dit camí devés la cova Roja, a mà esquerra al cap de un bancal trobaren una fita gran, y mà dreta a cosa de 40 passes en lo en/23v/dret de l'altra en la heretat de dit Garcia en trobaren altra, y entre les dos en la heretat de dit Garcia en posaren una nova en lo bancal y li acusaren la pena per haver llaurat en lo camí de erbatge per capítols al dit Pere Pau Garcia, y puxada la clapissa dalt en lo collet damunt de unes roques al bancal de la cova a mà esquerre trobaren una fita vella al cap de un ribàs, y des

de allí a cosa de vint passes a la mateixa mà al cap de altra riba en trobaren altra, y essent més amunt a la mateixa mà al cap de una riba trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo asagador que munta a la cova, y la contrafita designa lo ànbit de la mallada de dita cova Roja, y en aquell endret a mà dreta en la heretat de Pere Pau Garcia, al cap del bancal de la cova trobaren una fita vella, la qual renovaren, y més amunt en lo altre bancal ne trobaren altra, y més amunt al cal de una roqueta trobaren altra fita vella y a part damunt de la roqueta en trobaren altra molt vella a cosa de sis passes y de allí avant a cosa de quinze passes de la partició del terme de Ares y Benasal en lo cap de una riba posaren una gran fita, y part damunt de dita fita en una roqueta trobaren una creu +, y en lo endret de dita cova davall de aquella, a més de un tir de pedra trobaren una fita vella.

Cova Roja.

E proseguint dit camí, pujada la dita cova Roja, la qual és de erbatge y la trobaren ben tractada, y dalt en lo pla al cap de un bancal a quatre passes de un claperet entre dos carrasques trobaren una fita y contrafita velles, la fita designa lo assagador y la contrafita lo camí de concell...

7. Visura d'11 de maig de 1687 - AMC, V-9, f. 38v-40v

Dimecres que contam a XI dels corrents mes e any, los dits prohòmens y mensatgers hixqueren de la vila de Benasal ha on feren nit ab mi, dit notari, y anaren a la rambla Carbonera y rego/39/neixeren un camí de herbatge lo qual hix del pla de Vilar de Canes y puixa rambla amunt y puixa al pla de la Mansanera [y] ix de dita rambla al mateix pla de la Mansanera y puixa a la cova Roiija, lo qual camí al cap del terrer a la eixida de la rambla trobaren dos fites velles, una a cada mà, y seguint dit camí trobaren a la mà dreta <trobaren> altra fita vella junt a un cantal, e més avant <e més avant> endret de un puntal eo de un morral trobaren altra fita a la mà dreta, y a la mà esquerra altra. Y més avant seguint dit camí al costat de un cantal gros a la mà dreta trobaren una fita y la renovaren, y més avant a la mateixa mà en trobaren altra, e més avant seguint dit camí trobaren dos fites, una a cada mà. E proseguint dit camí en ans de aplegar a la barraqueta trobaren dos fites, la una en dret de l'altra, e pasada la barraqueta trobaren dos fites, la una en dret de l'altra junt a un antigor de paret, e més avant junt a unes roquetes a la punta de un bancal a mà dreta trobaren una fita, y a la mà esquerra en lo endret ne trobaren altra, y seguint dit camí en lo endret de un morralet a la vora de un bancal trobaren una fita, e més avant en la punta de altre bancal dit del senteno ne trobaren altra de fita vella, y entrant al bancal del senteno avant a la mà dreta trobaren una fita, y al tenor de aquella en la vora de dit bancal ne trobaren altra, e més avant junt a una carrasca trobaren dos fites, una /39v/ a cada mà, y travesant dit bancal avant trobaren una fita vella a la mà dreta, y poch més avant a mà esquerra en trobaren altra,

y entrant en la heretat de Pere Pau Garcia de Ares trobaren a mà dreta una fita a la soca de una carrasca y la renovaren y mà esquerra en trobaren altra, y a cosa de cent passes ne trobaren dos, una a cada mà, y a sinquanta passes ne trobaren altres dos, y al sol de la costa seguint dit camí devés la cova Roja, a mà esquerra al cap del bancal trobaren una fita gran, y mà dreta a cossa de 40 pases en lo endret de·l altra en la heretat de dit Garsia en trobaren altra, y entre les dos en la heretat de dit Garsia en trobaren altra en la vora del bancal, y puxada la clapisa dalt en lo collet damunt de unes roques al bancal de la cova a mà esquerra trobaren una fita vella al cap de un ribàs, y des d'allí a cossa de 20 passes a la mateixa mà en posaren una nova per no trobar la vella, y sent més amunt a la mateixa mà al cap de una riba trobaren una fita y contrafita, la fita designa lo asagador que munta a la cova, y la contrafita designa lo àmbit de la mallada de dita cova Roja, y en aquell endret a mà dreta en la heretat de Pere Pau Garsia, al cap del bancal de la cova trobaren una fita vella, y més avant en lo altre bancal ne trobaren altra, y més amunt al cals de una roqueta trobaren altra fita vella, y a la part damunt de la roqueta trobaren altra fita vella a cosa de sis pases, y de allí avant a cossa de 15 pases de la partició /40/ del terme de Ares y Benasal en lo cap de una riba trobaren una gran fita, y a part damunt de dita fita en una roqueta trobaren una +, y en lo endret de dita cova davall de aquella, a més de un tir de pedra posaren una fita nova per no trobar la vella.

Cova Roja.

E proseguint dit camí, puixada la dita cova Roja, la qual és de herbatge y la trobaren ben tractada, dalt en lo pla al cap de un bancal a quatre pases de un claperet ans de aplegar al camí que va de Benassal a Ares trobaren una fita y contrafita velles, la fita designa lo asagador y la contrafita lo camí de consell...

8. Visura de 21 de maig de 1715 - AMC, V-10, 58v-61v

Rambla Carbonera

Después, als vint-i-un dia del mes de /59/ maig de·l any mil set·cents y quinze, los dits síndichs y mensatger ixqueren de la present vila de Benasal, ha·hon feren nit, ab mi, dit notari, y anaren a la rambla Carbonera a regonéixer y mirar un camí de herbatge que ix del pla de Vilar de Canes, y puga rambla hamunt y puga al pla de la Mansanera, e ix de dita rambla al mateix pla de la Mansanera, y puga a la cova Roga, en lo qual camí al cab del terrer a la eixida de la rambla trobaren dos fites velles, una a cada mà, y seguint dit camí trobaren a la mà dreta altra fita vella junt a un cantal, e més havant endret del puntal eo de un morral trobaren altra fita vella a la mà dreta, y al mateix tenor a la mà esquerra ne trobaren altra fita vella, y més havant seguint dit camí al cantal gros a la mà dreta trobaren una fita, y més havant a la mateixa mà en trobaren altra fita /59v/ vella, e més havant seguint dit camí trobaren dos fites, una a cada mà, e proseguint dit camí hans de aplegar a la barra-

queta trobaren dos fites velles, la una endret de la altra junt a un antigor de paret, e més havant junt a unes roques a la punta de un bancal a la mà dreta trobaren una fita vella, y a la mà esquerra en lo mateix endret ne trobaren altra de fita vella, y seguint dit camí en lo endret de un morralet a la vora de un bancal trobaren una fita vella, e més havant a la punta del bancal nomenat del senteno trobaren una fita vella, y entrant lo bancal del senteno avant a la mà esquerra trobaren una fita vella, y al tenor de aquella en la vora del bancal del senteno ne trobaren altra de fita vella, e més havant junt a una carrasca trobaren dos fites velles, la una a la mà dreta, y la altra a la esquerram y a la girada del camí trobaren una /60/ contrafita a cada mà, y travesant lo dit bancal havant trobaren a la mà dreta una fita vella, y poch més havant a la altra mà esquerra ne trobaren altra vella, y entrant en la heretat que antes ere de Pere Pau Garcia de la Montalbana, y ara del pobill de Joseph Fabregat de Berola trobaren a la mà dreta una fita, y a la mà esquerra ne trobaren altra vella, y al sol de la costa seguint lo dit camí devés la cova Roga, a la mà esquerra al cab de un bancal trobaren una fita vella gran, y a la mà dreta a cosa de quaranta passes en lo endret de la altra en la heretat que antes ere del dit Garcia, y ara del dit pobill, en trobaren altra de fita vella, y entre les dites dos en la part de la dita mà dreta se'n troba altra, y havent pugat la clapissa dalt en lo collet damunt de unes roques al bancal de la cova a la mà esquerra trobaren una fita vella al cab de un ribàs, y de /60v/ hallí a cosa de vint passes a la mateixa mà al cab de altre ribàs en trobaren altra de fita vella, y essent més hamunt a la mateixa mà al cab de una riba trobaren una fita y contrafita velles, la fita designa lo assagador que munta a la cova, y la contrafita designa lo àmbit de la mallada de la dita cova Roga, y en aquell endret a la mà dreta al cal de la paret de la heretat que antes ere de Pere Pau Garcia, y ara de Carlos Bertran de la Montalbana, que és lo cab del bancal de la dita cova, trobaren una fita vella, y més havant al cal de la dita paret trobaren altra fita vella, y més hamunt al cal de una roqueta en trobaren altra molt vella a cosa de sis passes, y de hallí havant a cosa de quinze passes de la partició del terme de la vila de Ares y Benasal en lo cab de una riba trobaren una gran fita, y a la part damunt de dita fita en una roqueta troba/61/ren una creu, y en lo endret de dita creu davall de aquella a més de un tir de pedra trobaren una fita vella.

Cova Roja

E proseguint dit camí, los dits síndics y mensatgers pugaren a mirar y regonéixer la cova Roga, la qual és mallada de herbatge, y la trobaren ben tractada, y de la dita cova té la eixida lo dit assagador de la dita cova per la mà esquerra eixint de dita cova, que per lo endret de la creu que es troba prop de la partició dels dos termes per un pugador que es troba en lo endret de la dita creu, y pugant per dit pugador al cab de la pugada a la mà dreta en una riscla de roca que alsega més que no les altres riscles de la dita roca feren una creu, y a cosa de quinze passes més amunt a la dita mà dreta posaren una fita nova, y a la mà dreta eixint de la dita cova donaren

per pugador a dalt al pla per lo primer barranquet que es troba de la dita cova, y pugant tot dit barran/60v/quet amunt a la mà esquerra entre dos carrasques, les segones que hallí es troben, posaren fita y contrafita noves, la fita designa lo pugador, y la contrafita designa que tira lo dit camí de herbatge per damunt de les roques de la dita cova, y passant com devés de dita cova a cosa de unes setanta passes de la dita fita y contrafita en un morralet de roca feren una creu, y seguint la dita riscla a cosa de cent passes en la mateixa riscla feren altra creu damunt de un cantal gros, y més seguint la dita riscla a cosa de cent y deu passes en lo endret de un clot que està devés la roca, damunt de una riscla feren altra creu, y seguint la dita riscla a cosa de seixanta passes en la mateixa riscla feren una creu, designant lo bras que està de pla a la riscla totes les dites creus que en dita riscla se han fet, y lo bras de dita creu que mira de la cova en/61/vés les Beroles la via de ·l assagador, y a ·l endret de esta última creu y al tenor de la fita que es troba al pugador que es troba devés lo terme de Ares después de la primera creu a cosa de quaranta y cinch passes de la dita primera fita posaren una fita nova, y de hallí pugant a mà esquerra passat lo pla antes de arribar al camí que va des de la Vila de Benasal a la de Ares...

9. Visura de 4 de novembre de 1761 - AMB, s/n, 13v-21v

Rambla Carbonera

Postea vero, die quarto mensis novembris, anno a nativitate Domini /14/ millesimo septingentesimo sexagesimo primo, los dits síndichs y mensagers hixqueren de la present vila de Benasal, ha hon feren nit, y anaren a la rambla Carbonera a regonèixer y mirar un camí de herbaje que ix del pla de Vilar de Canes y pucha rambla amunt y pucha al pla de la Mansanera, e hix de dita rambla al mateix pla de la Mansanera, y puja a la cova Roja, en lo qual camí al cab del terrer a la eixida de la rambla trobaren dos fites velles, una a cada mà, /14v/ y seguint dit camí a la mà dreta trobaren altra fita vella junt a un cantal que dóna la vesura passada, e més avant, endred del puntal eo de un morral, trobaren altra fita vella a la mà dreta, continguda en la vesura passada, y al mateix tenor a la mà esquerra ne trobaren altra de fita vella. Y més avant, seguint dit camí, al cantal Gros a la mà dreta trobaren una fita vella dóna la vesura passada, y més avant, a la mateixa mà, en trobaren altra de fita vella /15/ dóna la vesura passada, e més avant, seguint dit camí, trobaren dos fites, una a cada mà, e proseguint dit camí, ans de aplegar a la barraqueta, trobaren dos fites velles, la una endret de la altra, junt a un antigor de pared, e més avant, junt a unes roques a la punta de un bancal, a la mà dreta trobaren una fita vella, y a la mà esquerra en lo mateix endred ne trobaren altra de fita vella, segons se conté en la vesura passada. Y seguint dit camí, en lo endret de un morralet a la vora /15v/ de un bancal trobaren una fita vella dóna la vesura passada, e més avant, a la punta del bancal nomenat del senteno, trobaren una

fita vella dóna la vesura passada, y entrant lo bancal del senteno avant a la mà esquerra trobaren la fita nova posaren en la vesura passada a la malladeta. Y seguint dit camí, en lo endret de desà la malladeta, trobaren dos fites velles, una a cada mà, y més avant al bancal del senteno, hans de arribar al morralet, trobaren dos fites velles, /16/ una a cada mà, y més avant, endred del morralet, a la part de la mà dreta trobaren una fita vella dóna la vesura passada, y al mateix endred de la fita antecedent en una roca trobaren la creu feren en la vesura passada. Y més avant, a la mà dreta, a la vora del camí, trobaren una fita vella dóna la vesura passada a vuhitanta y vuhit passes de la antecedent, y al mateix endred a la mà esquerra ne trobaren altra, y més avant a la mà dreta a cinquanta y cinch passes a la vora del camí trobaren una fita posaren en la vesura passada, y a l'endred /16v/ en lo frontó de una roca a la mà esquerra trobaren una creu feren en la vesura passada. Y seguint dit camí, a seixanta y vuhit passes a la part de amunt del camí trobaren una fita vella dóna la vesura passada, y al mateix endred a la mà esquerra trobaren una fita posaren nova en la vesura passada, y més avant, junt a una carrasca, trobaren dos fites velles, una a cada mà, dóna la vesura passada, y travessant lo dit bancal avant trobaren a la mà dreta una fita vella dóna la vessura /17/ passada, y poch més avant a la altra mà esquerra ne trobaren altra de fita vella. Y entrant en la heretad que antes era de Pere Pau Garcia de la Montalvana, y ara de Jusep Fabregat de Berola, trobaren a la mà dreta una fita dóna la vessura passada, y a la mà esquerra ne trobaren altra vella. Y al sol de la costa, seguint lo dit camí devés la cova Roja, a la mà esquerra, al cab de un bancal, trobaren una fita vella gran, y a la mà dreta, a cosa de quaranta passes, /17v/ en lo endred de la altra de la heretad que antes hera del dit Garcia y hara de Jusep Fabregat, trobaren altra de fita vella, y entre les dites dos a la part de la dita mà dreta se'n troba altra, y havent puchat a la clapissa, dalt en lo collet, damunt de unes roques, al bancal de la cova, a la mà esquerra, trobaren una fita vella al cab de un ribàs, y de allí a cosa de vint passes a la mateixa mà al cab de altre ribàs en trobaren altra de /18/ fita vella, y essent més amunt a la mateixa mà, al cab de una riba, trobaren una fita y contrafita velles dóna la vesura passada, la fita designa lo azagador que munta a la cova y la contrafita designa lo àmbit de la mallada de la dita cova Rocha, y en aquell endred, a la mà dreta, al cals de la pared de la heretad que antes hera de Pere Pau Garcia de la Montalvana y ara dels hereus de Lluís Bertran, que és lo cab del bancal de la dita cova, trobaren /18v/ una fita vella dóna la vesura passada, y més avant al cab de la dita pared trobaren altra fita vella, y més amunt al cals de una roqueta en trobaren altra molt vella a cosa de sis passes, y de allí avant a cosa de quinze passes de la partició de les heretads en lo cab de una riba trobaren una gran fita, y a la part de amunt de dita fita en una roqueta trobaren una creu, la que renovaren, y en lo endred de dita creu davall /19/ de aquella a més de un tir de pedra trobaren una fita vella dóna la vesura passada.

Cova Rocha

E proseguint dit camí, los dits síndichs y mensagers pujaren a mirar y regonèixer la cova Roga, la qual és mallada de herbaje, y trobaren·la ben tractada, y de la dita cova té la eixida lo dit assagador <de la dita cova>, per la mà esquerra eixint de dita cova, que és per lo endred de la creu que es troba prop de la partició de les heretads, per un pujador que es troba en lo endred de la dita creu,...

10. Visura de 17 de setembre de 1902 - AMB, s/n, f. 7-10

(publicada a *Benassal III*, 1999, p. 325-327)

11. Visura de 22 de març de 1905 - AMB, s/n, f. 85

Azagador que sale de la Rambla Carbonera, pasa entre la finca de la Berola Fabregat y de Camilo de la Montalbana por la cova Roysa y va a parar al azagador de Morella.

En la villa de Benasal, a veinte y dos de marzo de 1905. Comienza en la rambla Carbonera, y sigue el azagador de 20 pasos de ancho, conforme con la visura anterior, y al llegar a las suertes de herederos de Cristóbal Fabregat Porcar y de Antonio Zaragoza Monfort, en donde se encontraron señales que estaban dentro del azagador y a presencia de prácticos antiguos del terreno, del síndico, del primer teniente alcalde, regidor primero, regidor síndico y peritos Domingo Francisco Sales Folch y Antonio Vives Fabregat se hicieron cinco cruces, la primera al comenzar la suerte de los citados herederos de Cristóbal Fabregat Porcar, la segunda debajo de la cova Roysa, y siguen las otras por encima de las suertes de Antonio Zaragoza. La quinta cruz se renovó por encontrarla muy antigua, por lo que los señales blanqueados que ha hecho el Zaragoza se han de borrar, y sigue el azagador. Luego se pasó a reconocer un común que se encuentra debajo de la Berola de Grau, entre ésta y la posesión de Vicente Barreda García, cuyo común va entre paret derruïda de Berola de Grau y paret del citado Barreda, y sigue por debajo de la suerte de Modesto Badal Centelles y de Vicente Barreda y va a parar al azagador de la cova Roysa.

Bibliografia

PERE-ENRIC BARREDA, editor (1999), «Visura general de 1902 a 1909», *Benassal III*, 321-380.

JESÚS MIRALLES (1985), «Els terrenys comunals a la Setena de Culla», *BCEM* 9, 19-28 i (1985a), «Arxiu Municipal de Culla (I). Secció: la ramaderia», *BCEM* 10, 7-10 (reeditats a *Benassal II*, 1988, 831-843 i 844-848, i a *Mossèn Jesús Miralles, historiador. Recull de la seua obra*, Benicarló, Centre d'Estudis del Maestrat, 2011, núm. 36, pp. 238-252, i núm. 38, pp. 259-264).

JOAN PERAIRE (1992), «Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (segles XVI-XVIII)», *BISO (Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior)* 48, 115-157.

CARLES RABASSA - MODEST BARRERA - LUIS MIGUEL PÉREZ LOBO (1990), *Catàleg de l'Arxiu Municipal de Culla*, València, Generalitat, 325-326.